

Дніпропетровський державний університет

Гонюк Олександра Валеріївна

УДК 883.3-3(Маковей)

ПОЕТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ ОСИПА МАКОВЕЯ

Спеціальність 10.01.01 - українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997

Дисертацією є *рукопис*

Робота виконана в *Дніпропетровському державному університеті*

Науковий керівник *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Дніпропетровського державного університету Заверталюк Нінель Іванівна*

Офіційні опоненти: *доктор філологічних наук, професор Прісовський Євген Миколайович, завідувач кафедрою української літератури Одеського державного університету;*
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Херсонського педагогічного інституту Гуменна Віра Юр'івна

Провідна установа
Кафедра української літератури Запорізького державного університету

Захист відбудеться *18* *24* *грудня* 1997р. о *10* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради *К 03.01.20* по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при *Дніпропетровському державному університеті /320025, Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, корп.1, ауд. 1305/.*

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі *Дніпропетровського державного університету /вул. Казакова, 8/.*

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1997р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради

Н. Олійник
 (підпис)

Олійник Н.П.

Предметом даної дисертації є мала проза О.С.Маковея (новели, оповідання, казки), аналіз якої здійснюється з метою характеристики її поетики.

Актуальність теми зумовлена потребою глибокого вивчення несфальсифікованої історії української літератури, складовою якої є і проза О.Маковея, необхідність повернення її до скарбниці замовчуваних імен митців, творчість чи ряд творів яких оцінювалися з вульгарно-соціологічних позицій. Зазнавали необ'єктивного тенденційного поцінування і твори О.Маковея. Вагомість же творчого набутку останнього не лише в новаторстві ідейно-тематичного змісту, а й в художній майстерності, художньому мисленні самого автора, у тому безпосередньому впливі його на розвиток свідомості української суспільності та літератури Західної України початку ХХ ст.

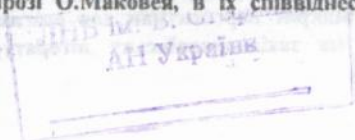
Це викликає необхідність нового прочитання прози Маковея, в тому числі й малої, розгляду становлення його як художника слова в контексті українського національного відродження на рубежі двох століть (ХІХ-ХХ). У зв'язку з цим постає проблема синтетичного вивчення поетики малої прози Маковея, її жанрових та художньо-стильових особливостей як змістової форми, що опосередковано відтворює процеси, які відбуваються в дійсності.

Дана дисертація має зв'язок з науковою плановою тематикою кафедри української літератури Дніпропетровського державного університету ("Нове прочитання маловідомих і невідомих сторінок української літератури: поетика художнього тексту") і підпорядкована галузевій програмі розвитку українського літературознавства.

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб визначити значущі риси поетики малої прози Осипа Маковея. Для цього в процесі цілісного аналізу оповідань, новел, казок та гуморесок прозайка увагу зосередити на розгляді співвіднесеності концепції дійсності письменника і "точки зору" автора та художніх форм її вираження, сутності хронотопу та сюжетної його організації, аналізі образотропєйних засобів, ритмічної інструментовки повісткування малої прози майстра. На підставі такого аналізу показати, що мала проза О.Маковея - специфічне явище в літературі, що, маючи жанрову різноманітність, вона відрізняється художньо-стильовою єдністю. Для реалізації окресленої мети необхідно було виконати такі завдання:

- з'ясувати світоглядні позиції О.Маковея, його концепцію людини і світу;

- розглянути коло психологічних, морально-етичних та інших проблем, висунутих у малій прозі О.Маковея, в їх співвіднесеності з авторською "точкою зору";

- виявити оригінальність художньо-стильових ознак малої прози О.Маковея у таких параметрах, як образно-тропеїчні засоби, фольклоризм, ритмічна організація тексту;

- з'ясувати зумовленість експресіоністичних та імпресіоністичних тенденцій у збірці "Кроваве поле".

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації використані матеріали, які до цього часу ще не були в літературознавчому обігу. Жанрові і стильові особливості малої прози Маковея осмислюються в їх взаємозв'язку з урахуванням авторської світоглядної, філософської, естетичної позицій. У роботі також відзначено місце релігії в багатогранному духовному світі письменника - мислителя (саме у сфері релігійно-моральної свідомості героїв Маковея культурні прообрази менталітету постають найрельєфніше).

Аналізуючи малу прозу Маковея, дисертант акцентує увагу на таких аспектах поетики, як авторська "точка зору" і засоби її вираження, художній хронотоп, ритмічна організація повісткування, що в наявних працях про прозу письменника ще не знайшли достатнього висвітлення. Вперше показана орієнтація О.Маковея в збірці "Кроваве поле" на модерністські тенденції початку ХХ ст., об'єктивно розкривається філософська спрямованість збірки. Порівняно із наявними дослідженнями прози О.Маковея поглиблюється аналіз сатирико-гумористичних засобів зображення негативних явищ дійсності, розгляд використаних письменником фольклорних елементів. Обґрунтовується думка про те, що фольклорне начало у творчості О.Маковея найвиразніше виявляє себе в обраних письменником мотивах. Робота є першою спробою системного дослідження архітектонічних особливостей малої прози письменника.

Спираючись на найновіші (за часом і сутністю) праці вчених-філологів та літературознавців - М.Бахтіна, Д.Лихачова, С.Єфремова, Є.Пеленського, В.Сімовича, - автор дисертації прагне глибше й об'єктивніше осмислити значення і розмаїття художнього внеску Маковея, його роль у створенні культури новелістичного письма та розвитку ліропсихологізму української літератури. Аналіз малої прози письменника дає змогу, по-перше, визначити місце творчості О.Маковея в українському літературному процесі, по-друге, спростувати необ'єктивні твердження, які не так давно побутували в численних працях про громадську і літературну діяльність письменника, поглибити вивчення її поетики.

Практичне значення одержаних результатів. Нове прочитання прози О.Маковея, осмислення специфіки її стилю та поетики відкриє перспективи для розгляду впливу творчих досягнень прозаїка на західноукраїнську літературу початку ХХ ст. (Данило

Харов'юк, Іван Діброва та ін.), що є важливим етапом для створення ґрунтового літературно-критичного дослідження західноукраїнської прози кінця ХІХ - початку ХХ століття в цілому, виявлення типологічних зв'язків О.Маковея з українськими прозаїками, традиційності і новаторства малої прози письменника.

Результати дисертації можуть бути використані в спецкурсах і семінарах з історії української літератури, вчителями-філологами в їхній практичній діяльності, студентами при написанні курсових та дипломних робіт, при засвоєнні знань з історії української літератури.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Окремі її положення висвітлені в доповідях: "Роль народної творчості у формуванні сатиричної прози О.Маковея" (наукова конференція, присвячена 125-річчю від дня народження О.Маковея, Івано-Франківськ, 1992р.); "Часова і просторова організація сюжету в новелах О.Маковея" (міждержавна Харківська наукова конференція, 1992р.); "Прізвище та ім'я героя як засіб сатиричного зображення в малій прозі О.Маковея" (всеукраїнська Дніпропетровська наукова конференція з ономастики); "Точка зору" та свосвідність її вираження в новелістиці О.Маковея" (підсумкова наукова конференція Дніпропетровського державного університету, 01.02.95р.), "Функції фольклорних елементів у прозі О.Маковея" (підсумкова наукова конференція Дніпропетровського державного університету, 19.02.96р.).

Дисертація була предметом обговорення на кафедрі української літератури Дніпропетровського державного університету та на засіданнях наукового семінару кафедри української літератури ДДУ (тричі). Матеріали дисертації були перевірені на практичну результативність під час лекцій з історії української літератури в Дніпропетровському університеті.

З М І С Т Р О Б О Т И

У ВСТУПІ дисертації обґрунтовується актуальність і наукова новизна обраної теми, визначається мета та обумовлені нею завдання. Викладена точка зору на можливості практичного застосування положень дисертаційного дослідження.

У першому розділі "ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН ВИВЧЕННЯ ПОЕТИКИ МАЛОЇ ПРОЗИ О.МАКОВЕЯ" розглянуто стан наукового вивчення проблеми, що висунута в дисертації.

Деякі проблемно-тематичні аспекти малої прози О.Маковея висвітлювалися ще в 20-х роках нашого століття в працях Є.Пеленського, Д.Лукиїновича, М.Рудницького, В.Сімовича. Оповідання та новели західноукраїнського майстра здобули високу оцінку, але пере-

важно згадані дослідники обмежувались з'ясуванням світоглядних позицій Маковея.

Новий вияв інтересу до літературної спадщини О.Маковея маємо в 50-х - 60-х рр. У ґрунтовній монографії О.Засенка "Осип Маковей" характеристикі малої прози письменника присвячена лише частина окремого розділу, у зв'язку з чим питання поетики в ній не одержали достатнього осмислення. Критичний нарис Й.Кріля та літературний портрет Ю.Мельничука про Осипа Маковея мають виразну популяризаторську спрямованість. Крім того, названі праці, що, безперечно, заслуговують на увагу спробою аналізу проблематики прози Маковея, відзначаються соціологічно-вulgаризаторським підходом до її поцінування.

У середині 70-х рр. вийшла у світ ґрунтовна робота Ф.М.Білецького "Жанрова своєрідність сатиричної прози в українській літературі", в якій були висвітлені типологічні особливості сатири О.Маковея. Серед найновіших праць виділимо передмову Ф.Погребенника до двотомного зібрання творів українського письменника, виданого в 1992 році, де наголошено ряд суттєвих ознак його творчої манери.

У дисертації зроблено висновок про необхідність аналізу таких аспектів поетики прози письменника, які ще не були об'єктом дослідження у працях літературознавців, а саме: "точка зору" і особливостей її вираження в малій прозі Маковея, хронотопічної та ритмічної організації його новел та оповідань, впливу модерністських тенденцій в збірці "Кроваве поле". Дисертант у світлі нових теоретичних концепцій розглядає сатиру й гумор письменника та форми їх виявлення, фольклорні ремінісценції в творах О.Маковея.

У цьому розділі визначаються обрані методи аналізу малої прози О.Маковея, а саме: структурно-типологічний, герменевтичний, порівняльний, комплексно-системний та функціональний. Два останніх є домінуючими в процесі роботи над текстами О.Маковея, що відповідає вимогам вивчення поетики літературного твору.

У другому розділі "КОНЦЕПЦІЯ ДІЙСНОСТІ О.МАКОВЕЯ В КОНТЕКСТІ ЙОГО СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ" спростовуються розповсюджені в 50-70-х рр. тенденційні характеристики О.Маковея. Діяльність письменника осмислюється з позицій об'єктивного історизму, водночас доводиться безглуздість ідеологічних звинувачень типу: "не зумів піднятися до рівня революційного світогляду¹⁾", "обмеженість світогляду зумовила й обмеженість літературно-естетичних поглядів...²⁾".

¹⁾Мельничук Ю. Писемнова // Маковей О. Вибране. - Львів: Кн.-журн. вид-во, 1956. - С.594.

²⁾Пономарьов П. До питання про оцінку літературно-критичної спадщини Осипа Маковея // Тези доповідей і повідомлень XIX наукової конференції Ужгородського університету. Літературознавча секція. - Ужгород: вид-во Ужгородського університету, 1965. - С.48.

У Галичині, де корінне українське населення вело нерівну боротьбу за збереження своєї духовної культури, на мистецьких шуканнях лежала тів трагедії відлученого від усієї нації й зневаженого народу. Вона прочитується не стільки в проблематиці (хоча с й таке) художніх творів того часу і не стільки в настроях суму, безнадійності, що мали місце в людському співжитті, скільки в пафосі опору преснигові, в консолідації сил для здійснення широкої програми вдосконалення творчої самобутності, в прагненні до свосвідності національного самовисловлення. Багатограйна робота, яку вів Маковей, універсалізм, про який із захопленням писали всі дослідники його діяльності, не дали, на жаль, можливості вповні розкритися таланту прозаїка, хоча такі збірки, як "Прижмуреним оком", "Кроваве поле" та деякі інші, стали вагомим внеском у скарбницю української малої прози.

Більшість літературознавців (О.Засенко, Й.Кріль, Ф.Білецький, Ф.Погребенник), визначаючи впливи на формування світогляду Маковея, передусім називають імена Т.Шевченка, М.Гоголя, І.Франка, М.Салтикова-Щедріна. Ці твердження слушні, але нові матеріали про особисте життя та громадську діяльність О.Маковея дали підставу виділити певні фази в розвитку його світогляду. Перша фаза формування світоглядної позиції Маковея позначилася орієнтацією на драгоманівські ідеї та радикалізм. Неабияку роль в освоєнні цих ідей відіграли книжки Л.Охоневича "Z dziennika psychologa" та Є.Жуковського "Idea". Перша пробудила запал до праці над собою, друга сприяла його прихильності (на кілька років) до радикальної партії. Вплив радикалізму особливо відчутний у сатиричній збірці Маковея "Наші знакомі" (1901р.). Погляди письменника, редактора газети "Буковина", яка, на думку вченого Мюнхенського університету Аркадія Животка, стала "тим дороговказом, за яким пішов розвиток української суспільно-політичної преси"¹⁾ на національні потреби, відносини, ідеали були пов'язані з ідеєю нації. При цьому акцентувалося право самовизначення та вільного розвитку кожної етнічної спільності. У політико-філософському мисленні письменника категорії "культура" і "державність" бінарні. Національна ідея не існувала для Маковея у відриві від соціально-економічних інтересів народних мас. Подібні думки про волю етноса до самозбереження і вільного саморозвитку Маковей неодноразово висловлював на сторінках західноукраїнської преси.

Він працює в різних політичних органах швидше з огляду на товариські взаємини з окремими членами редакції, ніж внаслідок партійної приналежності до тієї чи іншої групи.

¹⁾Животко Аркадій. Історія української преси, Мюнхен, Druck: E.Muhlthaler's Buch-und Kunstdruckerei GmbH, München, 1989-90. - С.144.

Нахил Маковея до позитивізму на межі двох століть, прихильність до християнсько-суспільної партії визначили другу фазу становлення його як особистості. Згадаймо, що О.Засенко, Й.Кріль та інші дослідники радянського періоду неодноразово підкреслювали "антирелігійність" поглядів О.Маковея. Це твердження було рішуче спростовано лише в 1984 році Михайлом Лозою¹⁾, який досліджував життєвий шлях Маковея, в регіональному історично-мемуарному збірнику "Яворівщина і Краковеччина", виданому за кордоном, а трохи пізніше і першим заступником президента Світового Конгресу Українців, дослідником визвольних змагань в Україні Василем Веригою в історичному нарисі "Там, де Дністер круто в'ється"²⁾, в якому він торкається питання зв'язків Осипа Маковея і церкви. Риси позитивізму, сутність якого складає теза про те, що джерелом справжньої знань може бути лише опис і систематизація явищ дійсності, а не пояснення та прагнення зрозуміти її ґрунтовно, особливо помітні в таких прозових та поетичних творах О.Маковея, як цикл "Сум і глум", "Гірські думи", поема "Терновий вінок", нариси збірки "Пустельник з Путни" та інших, в яких відчувалося надання автором пріоритетності філософсько-релігійній проблематиці перед критикою служителів церкви.

Третю фазу життєвого і творчого шляху Маковея відкрила перша світова війна. Її події багато в чому змінили погляди Маковея. Незважаючи на наявність в його творах окремих пацифістських мотивів, в цілому пацифістом Маковей не був. Він різко засуджував війну (збірка "Кроваве поле"), підтримував братання солдат. Ставлення О.Маковея до національно-визвольної боротьби українського народу під час першої світової війни - одна із досі нерозкритих проблем. У працях, присвячених письменникові, що виходили в радянський час, це питання або замовчувалося, або подавалося у стереотипній формі: мовляв, серед широких народних мас України ідея національної самостійності підтримки не мала, оскільки була витвором буржуазно-націоналістичних вождів, а через це вона була чужою О.Маковею. Якщо волелюбні поривання українського народу й визнавалися, то лише як такі, що мали суто класовий характер. Народ, мовляв, прагнув лише соціального визволення, яке автоматично вело до національного розвитку. Події, пов'язані з утворенням Українських Січових Стрільців (УСС), УНР та ЗУНР свідчать про інше, як і твори Маковея. Правда, до двотомного видання творів письменника не ввійшли такі його вірші, як "Пречиста

¹⁾Лоза Михайло. Осип Маковей // Яворівщина і Краковеччина. Регіональний історично-мемуарний збірник. Український Архів. - Н'ю-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1984. - Т. XXXVII. - С. 660-673.

²⁾Верига В. Смерть і похорон Маковея // Тернопіль, 1994. - №5-6. - С.40-41.

Діво, Мати руського краю" та "Стрілецький марш", які виявляють ставлення автора до ідеї самостійності України.

У третьому розділі "СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ "ТОЧКИ ЗОРУ" АВТОРА І ГЕРОЯ У МАЛІЙ ПРОЗІ О.МАКОВЕЯ" головний акцент зроблено на висвітленні сюжетного й образного вираження авторської позиції, яка, як відомо, зумовлює і вибір тем та героїв, і постановку проблем, і врешті ті оцінки дійсності, котрі дано в авторських характеристиках чи у мові персонажів.

Для малої прози О.Маковея найбільш характерною є така організація повіствування, при якій оповідач як носій певної "точки зору" на навколишній світ максимально наближений до автора, він є учасником зображених подій. Конструктивною є позиція, коли оповідач, наділений функцією нейтрального спостерігача, дотримується принципу нейтралітету, безстороннього судді ("Товариство для взаємного величання"). Жанр новели дозволяв Маковею використовувати прийом "переключення" різних "точок зору", що давало можливість лаконічно змальовувати постаті персонажів ("На суді", "Мертве місто"). Багатоголосся і підтекст не є самоцілью прозаїка. Вони завжди підпорядковані виявленню авторської позиції. Діючі особи у творах О.Маковея в переважній більшості висловлюються незалежно від автора, згідно логіці свого характеру. При цьому багатоголосся своєрідно посилює авторський голос.

О.Маковей - оригінальний майстер психологічної оповіді, побудованої на взаємопереходах (авторський голос - оповідач - герой). Письменник широко використовує невластиву пряму мову, що має розвинену в українській літературі традицію. Але якщо, наприклад, у Б.Лепкого своєрідність оповіді визначають не конфлікт і характер, а певна емоційна тональність, певний ліричний серпанок ("Кара", "Глухий кут"), то у Маковея її домінантою є іронічний струмінь, який нерідко виявляється лише в підтексті творів. У соціально-побутових оповіданнях Маковесем вдало використовується прийом саморозвінчання, самовикриття персонажа ("Виклад про крамниці", "Трудне життя"). Властивими для сатиричного стилю О.Маковея є форми стенографічного звіту, монологу, пересипаного репліками слухачів. У таких жанрах, як новела, образок, гумореска письменник надає слово епізодичним персонажам. Часто вони з'являються на одну мить, щоб зробити окреме зауваження, проте змістовне й художнє значення цих персонажів досить вагоме (конох у новелі "Два ставки", селянин у "Казці про Невдоволеного Русина"). На відміну від вищезгаданих творів, у яких автор ніби ховається за своїх героїв, у новелі збірки "Кроваве поле", що позначені рисами експресіонізму та імпресіонізму, позиція автора відчутна з перших рядків. Окремі новели об'єднують ідейно-тематична спільність (усвідомлення трагізму війни),

оцінка минулого з позицій сучасного та авторський погляд на зображуване, який виражений через оповідача.

Суб'єктна організація оповіді не є основою у виявленні авторської позиції. Логіка розвитку сюжету, компоновання опису та діалогу, вибір пейзажу та інші позасюжетні елементи - все це у взаємозчепленні є формою вираження позиції автора. Крім ліричних та публіцистичних відступів, позиція автора найбільш відчутно розкривається в традиційному письменницькому резюме, підсумку до розказаного. У цьому поєднанні суб'єктивних та позасуб'єктивних форм вираження авторської свідомості відбито складність і суперечності дійсності.

Четвертий розділ дисертації "ХУДОЖНЄ ВИРАЖЕННЯ ХРОНОТОПУ В МАЛІЙ ПРОЗІ МАКОВЕЯ" присвячений викладу результатів аналізу часових і просторових характеристик зображених подій в новелах та оповіданнях письменника. Для Маковея-новеліста показовим є акцентування уваги на окремій події, що усвідомлюється як певний пік у часовому потоці. При цьому дуже мало важить, де і коли конкретно вона трапилася. Локальність просторової точки зумовлена генетичним кодом новелістичного жанру, що пов'язаний із "новиною", "випадком", анекдотом.

У новелі О.Маковея нерідко місце дії окреслене повітовим містечком без зв'язку з географічним простором за його межами. Це цілком самодостатній простір, у рамках якого відчувається затхлість у прямому і переносному значенні цього слова. У новелах "Зуб мамута" та "Еманципація мужчини" письменник звує просторові рамки, обмежуючи місце дії розмірами кабінету. Відчуття замкненості, небажання вийти за його межі підкреслює відірваність героїв від життя. Зміни, що відбуваються в побутовому просторі героїв, сприймаються як позбавлена смислу суєта, як ілюзія руху. Таким чином, побутовий час у названих вище новелах постає у двох вимірах: монотонність і суєтність. Основною ознакою побутового простору, як вже зазначено, є його замкненість, яка окреслена не тільки межами фізичного простору, але й обмеженістю духовного простору головних персонажів. Останні не мають свого внутрішнього розвитку. Вони статичні, незважаючи на всю імітацію активності. Одноманітному побутовому хронотопу протиставлений необмежений хронотоп навколишньої дійсності, що характеризується розімкненістю простору і циклічністю часу. Ця просторова опозиція має філософський зміст. У ній реалізована важлива для письменника тема протилежності духовних поривань особистості і її емпіричного життя, тема психічної та духовної подвійності людини.

Принцип ущільненого простору, як і ущільненого часу, не тільки не звує можливості відтворення дійсності, а, навпаки, завдяки фіксації інтенсивності подій, поглиблює психологізм, індивідуалізацію персонажів,

посилило експресію повісткування ("На суді"). Розмежованість сюжетного і фабульного часів робить можливим поєднання іронічних малюнків з морально-етичним розкриттям характеру, увиразнює образи твору. Спогади персонажів у прозі Маковея - одна із улюблених форм викладу передісторії героїв.

За просторово-часовою організацією до новел "Зуб мамута" та "На суді" О.Маковея наближаються твори раннього Г.Косинки, зокрема такі новели, як "Мені", "Під брамою собору". Косинчин хронотоп теж надзвичайно сконденсований. У більшості з його новел сюжетно дії розгортаються в тісному просторі селянської хати, левади чи в плетиві сільських вуличок. Замкнений простір пригнічує героїв Маковея і Косинки. Детальність опису, підкреслення вузьких рамок дії посилює драматичну напругу. Здається, що героям досить ступити кілька кроків за межі замкненого кола і вони будуть врятовані. Але на ці кілька кроків вони неспроможні. Проте, якщо в Косинки нагромадження побутових ознак бідності в локалізованому, стисненому часопросторі створює трагедійний настрій, то домінантою Маковесвих новел є гостра іронія і пафос викриття бездіяльності, гучномовства та лицемірства (в них різні ключові об'єкти).

У збірці "Кроваве поле" часопростір змикається з плином вічності, з природним колообігом (що зумовлено орієнтацією автора на нові творчі засади). Ліричному почуттю надана універсальна можливість заглиблення в необмежену дальину часу і простору. Маковей досягає художніх узагальнень завдяки співвіднесенню суб'єктивного часу ліричного героя та соціально-історичного ("К.В.Д.", "Братання"). Восинний час у Маковея визначається не стільки розвитком військових подій (батальної історії він не торкається зовсім), скільки загальним станом життя, ніби зупиненого та зuboженого. Мотив пам'яті є головним у творах прозаїка про війну. Відсутність історичної пам'яті розглядається письменником як бездуховність і оцінюється як неспроможність до справжнього життя.

Просторово-часові варіанти в малій прозі О.Маковея (спогади, ретроспекції, психологічна суб'єктивація часу, замкненість простору, різноманітні часові перехрещення та інше) - особливий шлях пізнання дійсності, шлях аналізу не лише соціального, але й психологічного та історичного.

П'ятий розділ дисертації "ОБРАЗНО-ТРОПЕІЧНІ ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ МАКОВЕЯ - ПРОЗАІКА" складається з трьох підрозділів.

Перший підрозділ п'ятого розділу "ФОЛЬКЛОРНЕ НАЧАЛО В ПОЕТИЦІ МАКОВЕЯ" присвячений розгляду зв'язку малої прози Маковея з усною народною творчістю. За сучасними дослідженнями української філософії екзистенціально-особистісна поліфонічність є домінантою

в структурі української духовності. Відповідно до цього центральною у творчості Маковея є проблема людини з таємницею її внутрішнього "Я", проблема людини і світу, боротьби добра і зла. У світлі переконань письменника (а нині вже не приховується те, що релігія в його духовному житті була органічною) культурні прообрази менталітету постають найрелігійніше в його творах саме у сфері релігійно-моральної свідомості. І якщо персонажі сатиричних новел збірки "Прижмуреним оком" О.Маковея живуть, як то кажуть, "без бога в душі", то переважна більшість героїв соціально-побутових та психологічних творів ("Нові часи", "Туга", "Границя" та ін.) вірують у ласку Божу, сприймають простір і час свого буття як такі, що щедро позначені Божою Благодаттю. І, звертаючись до Бога в скрутну хвилину, персонажі намагаються жити за святими законами. Ця релігійність та набожність героїв-селян відтворюється в їхнім мовленні, у зображенні звичаїв та обрядів, які виявляють споконвічне ставлення простої людини до Бога. Разом з ідеєю Бога до таких стрижневих, вагомих мотивів, як, наприклад, Батьківщина, Матір, належить і рідна домівка. У розробці цього мотиву Осип Маковей спирається на народні уявлення, що характерно для казок і пісень. Письменник, з одного боку, одухотворював хату як образ української ідеї ("Мій прапрадід"), з другого, - він не ідеалізував життя селян, реалістично відтворюючи картини їх побуту ("Поза правом"). Письменник, йдучи від традиційного уявлення про хату як втілення затишку, тепла і добробуту, ніби попереджав: зруйнування хати, втрата її рис як архетипу може привести до руйнування життя людини, а отже, й до руйнування людського роду.

Об'єктивним свідченням глибини й сили емоційності як однієї з рис української національної психіки О.Маковей вважав народні пісні. Він органічно вводив у систему оповіді і народно-поетичні образи, і ремінісценції, цитати з народних пісень з метою поглиблення психологічного аналізу та надання тексту емоційного напруження ("Стара Мадярка", "Вуйко Доржо").

Від народної традиції в прозі Маковея народжується і позитивно-стверджувальна комічна стихія, що превалує в його соціально-побутових оповіданнях. Джерелом комізму в них є насамперед яскрава постать, а не "скремі недоліки" (Савчиха, Магера). Сміхове сприйняття й осмислення митцем об'єкта ґрунтується на цілісності бачення його в усьому розмаїтті якостей і виявів.

Зв'язок з фольклором у прозі письменника відчутний не лише на тематичному і образно-виражальному рівнях, а й на жанровому. Свідченням останнього є жанри соціально-побутового оповідання, казки та анекдоту, до яких неодноразово звертався О.Маковей. Але гумор, скажімо, новелістичної казки прозаїка, на відміну від народної, будується на

специфічних засобах гіперболізації та гротеску. Переоплачуючи буденне і фантастичне, Маковесва казка створює нову естетичну реальність, активізує інтелектуальну діяльність читача, особливу увагу приділяючи відтворенню багатого, але іноді суперечливого внутрішнього світу людини.

Маковей піднявся над рівнем звичайної стилізації народної поезії, показавши своїх героїв в усьому розмаїтті психологічних виявів.

Другий підрозділ п'ятого розділу "ЗАСОБИ САТИРИЧНОГО ТА ГУМОРИСТИЧНОГО ЗОБРАЖЕННЯ" - виклад результатів аналізу творів, в поезиї яких визначальними є іронія, сарказм та гротеск. О.Засенко, В.Осмоловський та Ф.Білецький приділили значну увагу вивченню засобів сатиричної типізації в малій прозі письменника. Проте деякі аспекти цієї проблеми вимагають поглиблення.

Визнано, що на відміну від соціально-побутових оповідань, пронизаних гумором і доброзичливою посмішкою, сатиричні твори Маковей, в яких викриваються псевдоінтелігенти і "народолюбці", базіки і славослови, які дбають насамперед про свою кар'єру, відрізняються своєрідністю сатиричних засобів. Серед них - алегорія, гіпербола, алогізм. Їх вживання підпорядковане викриттю псевдопатріотизму та псевдодемократизму. Це пов'язано з авторським ставленням до обраних ним для зображення явищ. З цією метою Маковей використовує і семантичні потенції лексики, вдаючись до різного роду перенесення значень - метафоричних, метонімічних, функціональних ("Мухолан", "Нещасна пригода"). Комічного ефекту письменник досягає завдяки відновленню внутрішньої форми власних назв (явище деономатизації). Прізвища та імена в Маковесвих творах ("Товариство для взаємного величання", "Вдячний виборець", "Три політики") характеристичні, вони співвідносяться з характером людини або своїм звуковим значенням "імпонують" особі, яку називають. Суто сатиричним цілям служать оказіоналізми та епантіосемічне вживання слів.

Третій підрозділ п'ятого розділу "ІМПРЕСІОНІСТИЧНІ ТА ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЗБІРЦІ МАКОВЕЯ "КРОВАВЕ ПОЛЕ" вперше розкриває еволюцію стилю малої прози О.Маковей, який, залишаючись у межах реалізму, в ряді своїх творів оригінував на експресіонізм та імпресіонізм.

В українській літературі експресіонізм не набув чіткого розмежування з імпресіонізмом (на відміну від західноєвропейської літератури, де експресіонізм виник як заперечення імпресіонізму й істотно відрізнявся від нього). Українська література йшла іншим шляхом, вдаючись до поглиблення несподіваного, а саме, експресіонізму та імпресіонізму (згадаємо творчість М.Кощубинського, О.Кобилянської, В.Стефаника, В.Винниченка початку ХХ ст.). Свідченням такого синтезу були й новели збірки О.Маковей "Кроваве поле", де наявний історичний планетарний

трагізм, пов'язаний із протиріччями епохи. У зображенні трагедії, страждань, смерті як наслідків першої світової війни реалістичні деталі межують з парадоксальністю експресіоністичних словесно-виражальних засобів, із імпресіоністичним відтворенням вражень, найтонших психологічних відчуттів.

Експресіонізм, як і інші модерністські напрямки в літературі початку ХХ ст., - це мистецтво-крик, крик безвихідності й відчаю. Саме такий крик лунає зі сторінок збірки "Кроваве поле", твори якої написані під впливом вражень Маковея - військового кореспондента під час першої світової війни. Головна опозиція цієї збірки - життя і смерть. Це, як відомо, головна опозиція експресіонізму. Змістовно вона проектується на експресіоністичну концепцію співіснування в природі та суспільстві живого й мертвого, на трагізмі їх взаємопереходів і зіткнень. Контраст "могильного спокою" і розкішної верби ("Мертве місто"), пахучих квітів і заіржавілих дротів, крізь які вони пробиваються ("На окопах"), військової стрілянини і чарівної музики, що зупиняє цю стрілянину на якусь мить ("Тиха година"), є формою вираження не лише руйнування гармонії прекрасного, але й утвердження права людини на життя за законами цивілізованого світу.

Монологи в збірці "Кроваве поле" лаконічні, але сповнені великого трагізму. В них відчуття спустошеності, втрати надії. Зникає й сама людина в хаосі війни. Герої позбавлені соціальних прикмет (їх зняла війна), соціуму. Їх сучасне й майбутнє зафіксоване в заголовках новел "Розлука", "Мертве місто", "Інвалід", "Кроваве поле", "Вічна пам'ять". З одного боку, звуженість простору, його обмеженість місцем події (поле, окоп, місто, могила), а з другого - вихід у хаотичний світ, у якому віддзеркалюється хаотичний стан душі.

Водночас наявність так званого "кольорового психологізму" у повосиному циклі Маковея свідчить про орієнтацію прозаїка на імпресіоністичні тенденції. Навколишня природа змальована в її нерозривному зв'язку з настроєм героя, людськими емоціями. Автор фіксує сприймання героєм кольору, світла і звуків. У новелі Маковея "На окопах" пейзаж є перш за все засобом настроєвої інструментовки оповіді, одним із елементів психологічної характеристики. Чергування кольорів, уривчасте мигтіння предметів - це вже схоже на миттєве враження, саме той образ, що з якихось причин потрапляє в поле зору, вривається в пам'ять самозаглибленому персонажеві. Це наближає цю новелу Маковея до творів імпресіоністів.

У збірці "Кроваве поле" простежується поєднання реалістичного, фольклорного, імпресіоністичного та експресіоністичного. У той же час не можна не помітити, що ознаки імпресіоністичного та експресіоністич-

ного письма наявні і в соціально-побутовій прозі О.Маковея. Зокрема, це помітно в характері метафористики ("Туга", "Вуйко Дорко" та ін.).

У шостому розділі дисертаційної роботи "РИТМІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ МАЛОЇ ПРОЗИ О.МАКОВЕЯ" висвітлюється ще не досліджуване, але, на наш погляд, важливе для визначення індивідуального стилю та поетики автора питання ритмічної основи повістування його творів.

Пафос драматизму та трагізму, виразно відчутний у багатьох творах Маковея, досягається за допомогою протиставної інтонації, що є суттєвим елементом у створенні ритмічної інтонації. Протиставна інтонація підкреслюється за допомогою протиставних сполучників, часток або контрастної за змістом лексики. З контрастною тональністю образів нерозривно пов'язаний ритмічний контраст на фонетичному та синтаксичному рівнях ("Виклад про крамниці"). Ритмічні контрасти, їх динамічні сполучення відтворюють загострення соціальних протиріч і посилюють емоційний ефект твору.

Невід'ємними елементами ритмізації оповіді у творах Маковея є заданість ритму повістування, первісний заряд енергії, що йде від якогось протиріччя. В єдності повістування розмежовуються, симетрично зіставляються і синтезуються різні ритміко-мовні відтінки, співвідносні з певними героями оповідань та новел прозаїка. Ритміко-інтонаційна відмінність мовних партій персонажів у новелі "Хрест поміж липами" виявляє протилежність їх духовних станів і світоглядів.

Виразної смислової сили як ритмічний формоутворюючий фактор у прозі Маковея набуває повтор (тематичний, образний, словесний). Часто смисловим акцентом є назва твору, яка визначає ритм повістування та інтонаційно-емоційну його тональність ("Гірка життя", "Кроваве поле"), рефрени, що є виявом сили почуттів героїв ("Самота"), музичні асоціації ("На окопах", "Тиха година").

У новелі "Тиха година" різким контрастом картинам війни є світ музики з її всепереможною силою. Квінтесенція новели - це опис музичних переживань австрійських та російських солдатів, того незабутнього враження, яке справила на них чудова, талановита гра на сопілці невідомого воювача. Безпосереднє переживання подій, висока емоційна напруга, яка переважає безсторонню оповідність, зближує цей уривок з ліричною піснею, сповненою трагізму.

Градаційне перелічення однорідних інтонаційних частин, симетрія і повтор відокремлених означень та синтаксичне "підхоплення" (повтор семантично навантаженого слова з попереднього речення) створюють певну мелодійність оповіді.

Тенденція до вирівнювання кількості слів, складів або наголосів, до відбору закінчень окремого типу зумовлюють ритмічну організацію імпресіоністичних новел збірки "Кроваве поле", а також ліропсихологіч-

ної новели "Самота". Цьому сприяє і лексико-семантична характеристика тексту - наявність у ньому підвищеної емоційності, поетичної образності, метафоричності.

Вихідні позиції ритму прози Осипа Маковей в інтонаційно-семантичній і синтаксичній формі, в розвитку внутрішньої структури образів, і, нарешті, підсумковому ритмі - у сюжетному русі, загальному характері творчості письменника. Ритмічна будова повісткування, його ритміко-синтаксичні засоби та симетрична єдність окремих мовних відрізків виконують характерологічну та експресивну функцію в малій прозі майстра.

У ВИСНОВКАХ підводяться підсумки результатів роботи - аналізу малої прози О.Маковей в аспекті осмислення її поетики, тих складників останньої, які найвиразніше виявляють індивідуальність О.Маковей і які або зовсім не були об'єктом дослідження (співвіднесеність "точки зору" автора і героя, хронотоп і його сюжетна та образна організація, ритм повісткування, тенденції модернізму в новелістиці письменника), або вже були в полі зору літературознавців (сатиричні та гумористичні засоби вираження комічного, фольклоризм), але вимагають поглиблення.

У висновках констатується своєрідність світоглядної позиції майстра, його ставлення до української ідеї та національно-визвольних рухів в Україні поч. ХХ ст. - питання, які в роботі висвітлено на матеріалах сучасної О.Маковей періодики, насамперед його публіцистичних виступів. Осмислення "точки зору" в прозі письменника дало підстави для узагальнення: погляд письменника на складність і суперечність навколишньої дійсності відбивається в його прозі кризь поєднання суб'єктивних та позасуб'єктивних форм вираження авторської свідомості. Їх аналіз розкрив своєрідність поетики малої прози О.Маковей, в якій простежується еволюція творчого методу і стилю письменника - від реалізму до модернізму, від епічності соціально-побутових оповідань до ліричності новел збірки "Кроваве поле". Це виявляється не лише на рівнях концептуальних мотивів, а й в характері тропів, ритмо-інтонаційних особливостях мовлення. У царині традицій Маковей виявив себе майстром сатирично-гумористичного зображення в аспекті комічного, використання фольклорних мотивів, у трактуванні яких поєднано міфологічне і фольклорне, має місце їх інтерпретація в напрямку філософського узагальнення.

Залишаючись у межах психологічного реалізму кінця ХІХ ст., Осип Маковей не стояв осторонь модерністських тенденцій в літературі початку ХХ ст. В його малій прозі наявні елементи експресіонізму та імпресіонізму, що найяскравіше підтверджено збіркою "Кроваве поле".

Осмислення значення і розмаїття творчого набуtku прозаїка, його внеску у витворення культури новелістичного письма та розвій ліропси

хологізму української літератури дає змогу засвідчити оригінальність поетики малої прози Маковея, вагоме місце його творчості в скарбниці української літератури; його новаторство в орієнтації на сучасний йому модернізм; розвиток традицій українського гумору і сатири, своєрідність використання фольклорних ремінісценцій у малій прозі Маковея; накреслити шляхи подальшого вивчення традицій О.Маковея в творчості його наступників.

Основні положення дисертації знайшли відображення в публікаціях автора:

1. Часова і просторова організація сюжету в новелах О.Маковея// Нове прочитання забутих сторінок української літератури. Зб. наук. пр.- Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського держ. університету, 1996.- С.34-39.

2. Ритмічна організація малої прози О.Маковея// Актуальні проблеми літературознавства. Зб. наук. пр.- Дніпропетровськ: вид-во "Навчальна книга", 1996.- С. 20-33.

3. Концепція дійсності О.Маковея в контексті його світоглядних позицій// Актуальні проблеми літературознавства. Зб. наук. пр.- Дніпропетровськ: вид-во "Навчальна книга", 1996.- С.12-19.

4. Прізвище та ім'я героїв як засіб сатиричного зображення в малій прозі О.Маковея// Дослідження з ономастики. Зб. наук. пр.- Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського держ. університету, 1997.- С.7-10.

5. Вплив народної творчості на формування сатиричної прози О.Маковея// Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Осипа Маковея.-Івано-Франківськ: вид-во Івано-Франківського інституту нафти і газу, 1992.- С. 67-68.

Надруковані тези в матеріалах двох конференцій: "Целостность художественного произведения..." (Донецьк, 1992р.), "Комическое в мировом литературном процессе XX в." (Харків, 1992р.).

АНОТАЦІЯ

Гонюк О.В. Поетика малої прози Осипа Маковея.- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (спеціальність 10.01.01- українська література).- Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

У дисертації розглядається поетика малої прози українського письменника кінця XIX- поч. XX ст. Осипа Маковея. У роботі з'ясовуються світоглядні позиції О.Маковея, його концепція людини і суспільства в їх проекції на авторську "точку зору" в художній прозі письменника. Автор

осмислює ті складники поезики Маковея, які ще не були об'єктом дослідження (хронотоп і його сюжетна та образна організація, ритм повісткування, тенденції експресіонізму та імпресіонізму в новелістичній прозі), поглиблює аналіз образно-тропеїчних засобів вираження комічного, а також встановлює зв'язок малої прози Маковея з фольклором на тематичному, образному та жанровому рівнях.

Ключові слова: "точка зору", хронотоп, ритм повісткування, троп, фольклоризм, імпресіонізм, експресіонізм.

АННОТАЦІЯ

Гонюк А.В. Поетика малої прози Осипа Маковея.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01- украинская литература.- Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

В диссертации рассматривается поэтика малої прозы украинского писателя конца XIX- нач. XX вв. Осипа Маковея. В работе определяются мировоззренческие позиции О.Маковея, его концепция человека и общества в их проекции на авторскую "точку зрения" в художественной прозе писателя. Автор осмысливает те составные поэтики Маковея, которые еще не были объектом исследования (хронотоп, его сюжетная и образная организация, ритм повествования, тенденции экспрессионизма и импрессионизма в новеллистике прозаика), углубляет анализ образно-тропеических приемов выражения комического, а также устанавливает связь малої прозы Маковея с фольклором на тематическом, образном и жанровом уровнях.

Ключевые слова: "точка зрения", хронотоп, ритм повествования, троп, фольклоризм, импрессионизм, экспрессионизм.

ANNOTATION

Gonjuk O.V. Poetics of small forms of prose by Ossyp Makovey. - Manuscript.

Thesis for a candidate of science's degree by speciality 10.01.01 - Ukrainian literature.- The Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1997.

The dissertation deals with poetics of small forms of prose by Ossyp Makovey, a Ukrainian writer of the end of the 19th - the beginning of the 20th centuries. The writer's outlook standpoint, his concept of the person and society in their projection to the author's viewpoint in belles-letters prose are determined in the work. The researcher examines those components of Makovey's poetics, that have not been the object of investigation yet (chronotopos, its plot and image organisation, narration rhythm, tendencies of

expressionism and impressionism in nowella whriting of O.Makovey), deepens the analysis of image and trope techniques to express comism and establishes a connection between Makovey's forms of small prose and folklore on thematic, image and genre levels.

Key words: viwpoint, chronotopos, narration rhythm, trope folklorism, impressionism, expressionism.

AB 38959

AB 38959